

KS. FELIKS LENORT

Archiwa, Biblioteki
i Muzea Kościelne. Tom 18MICHAŁA TANGLA STUDIA DYPLOMATYCZNE
I ŹRÓDŁOZNAWCZE

Staraniem berlińskiego wydawnictwa Akademie-Verlag ukazał się w roku 1966 obszerny, dwutomowy wybór pism profesora Michała Tangla pt. *Das Mittelalter in Quellenkunde und Diplomatie*. Praca wyszła jako dwunasty tom serii *Forschungen zur mittelalterlichen Geschichte*, której patronują: H. Sproemberg, H. Kretzschmar, E. Werner, E. Müller-Mertens oraz G. Heitz.

Michał Tangl (1861—1921), który całe życie poświęcił studiom z dziedziny paleografii, dyplomatyki i źródłoznawstwa, posiada w historiografii europejskiej miejsce szczególne. Jego życie przypadło na okres, kiedy w Niemczech od kilkudziesięciu już lat osiągała ogromne sukcesy szkoła historyczna, ukształtowana na założeniach metody krytycznej Bertolda Niebuhra i Leopolda Ranke. Ograniczenie większości zadań historyka do studiów erudycyjnych nad spuścizną źródłową spowodowało wkrótce ze wszech miar pozytywne inicjatywy. Ukazywały się kolejne tomy zainicjowanego przez Lorenza Steina wydawnictwa *Monumenta Germaniae Historica*, a Wilhelm Wattenbach objął pierwszą w dziejach katedrę nauk pomocniczych historii. Konieczność zwrócenia uwagi na bazę źródłową spowodowała ożywienie studiów archiwalnych i tendencję kształtowania w tym kierunku specjalistycznej kadry naukowej. Założona w roku 1821 École des Chartes w Paryżu i wzorowana na niej, istniejąca od roku 1854 podobna szkoła w Wiedniu, odegrały w tej dziedzinie ogromną rolę. Michał Tangl, wyrastając z tej wielkiej tradycji naukowej, miał wyjątkowo korzystną koniunkturę dla rozwinięcia swych aspiracji historyczno-badawczych. Już w okresie 6-letnich studiów uniwersyteckich (1881—1887) trafił do wspomnianego wiedeńskiego Institut für österreichische Geschichtsforschung, gdzie jego zainteresowania z pogranicza nauk pomocniczych historii nabrały ostatecznej krystalizacji. Nie bez znaczenia okazała się w tym wypadku jego znajomość z Teodorem von Sickel, któremu w przeważającej mierze zawdzięczał przygotowanie na terenie krytyki dyplomatycznej, oraz kontakty z Engelbertem Mühlbacherem i Pawłem Kehrem. W latach 1887—1889 i 1891 przebywał on dwukrotnie w Rzymie, na stypendium państwowym w Istituto Storico Austriaco, gdzie zrealizował swe pierwsze próby pisarskie, będące owocem studiów nad organizacją i rozwojem kancelarii papieskiej. Po przejściowej pracy w państwowej służbie archiwalnej w Wiedniu, habilitował się w roku 1892 na miejscowym uniwersytecie, by następnie za namową Mühlbachera objąć współpracę w *Monumenta Germaniae Historica*, nad pierwszym tomem serii *Diplomata Karolingorum*. Odtąd jego życie w równym stopniu było podzielone między zajęcia uniwersyteckie oraz pracę w *Monumenta*, z którym to wydawnictwem był ściśle powiązany przez 30 lat, najpierw jako współpracownik, po śmierci Ernesta Dümlera jako kierownik serii *Epistolae* (w latach 1902—1906, 1909—1921) oraz *Diplomata* (1904—1921), w ostatnich zaś latach (1914—1916) objął, po śmierci Reinolda Kosera, kie-

rownictwo redakcji centralnej. Kiedy w roku 1895 Paweł Kehr, który założył w Marburgu specjalną Archivschule, otrzymał katedrę w Getyndze, Tangl bezwzględnie przyjął propozycję objęcia jego następstwa, uzyskując uprzednio nominację na profesora nadzwyczajnego. Ponieważ Instytut Kehra specjalizował się głównie w badaniach dyplomatycznych, korzystając obficie z miejscowego Staatsarchiv, czas jego pobytu w tym mieście był okresem szczególnie intensywnej kwerendy źródłowej a zarazem praktyki archiwalnej. Właśnie do zebranych tutaj materiałów powróci niejednokrotnie, gdyż klasztor Fulda i jego założyciel św. Bonifacy, zajął znaczną część jego zainteresowań badawczych. W roku 1897 objął, po Wilhelmie Wattenbachu, katedrę nauk pomocniczych historii w Uniwersytecie Berlińskim. Ciesząc się powszechnym szacunkiem studentów i pracowników nauki, uzyskiwał tutaj znaczne sukcesy dydaktyczne. W roku 1912 wybrany został dziekanem Fakultetu Filozoficznego. Z jego „szkoły berlińskiej” wyszło grono zasłużonych później historyków, jak: Herman Krabbo, Ernest Perels, Eryk Caspar, Ryszard Salomon, Edmund E. Stengel, Rudolf von Heckel, Henryk Sproemberg. W uznaniu wybitnych osiągnięć naukowych otrzymał Tangl w roku 1918 nominację na członka Preussische Akademie der Wissenschaft w Berlinie.

Bibliografia prac Michała Tangla zawiera łącznie 61 pozycji. Ten dorobek pisarski uczonego, nie licząc obszernej książki o papieskich systemach kancelaryjnych, znajduje się przede wszystkim w licznych rozprawach i artykułach, rozsianych po różnych czasopismach oraz w publikacjach zawartych w *Monumenta Germaniae Historica*. Część jego prac pozostała w rękopisach, np. stare frankońsko-itałskie dokumenty sądowe, przygotowywane dla serii wydawniczej *Placita*. Śmierć zniweczyła też plany większych jego dzieł syntetycznych z zakresu chronologii i paleografii.

Zaprezentowana nam przez Akademie-Verlag obszerna antologia pism Michała Tangla liczy łącznie 931 stron. Wydanie, opracowane bardzo starannie, poprzedza krótkie słowo wstępne Henryka Sproemberga, redaktora *Forschungen zur Mittelalterlichen Geschichte*, oraz przedmowa pani Georgine Tangl, małżonki uczonego, z której zaczerpnięto głównie podane tu wiadomości biograficzne. Oba tomy mające paginację ciągłą, uzupełnia bibliografia prac Tangla, sporządzona tematycznie przez jego ucznia Hermana Krabbo oraz dokładny indeks osób i miejscowości. Rozprawy przedrukowane zostały zasadniczo w sposób niezmienny, jeśli nie liczyć nieznacznych skrótów w pracy *Forschungen zur Karolinger Diplomen*, oraz koniecznych zmian w pisowni. Ponownie zbadano większość cytatów i uwspółcześniono w pewnej mierze aparat krytyczny, wskazując niekiedy na nowe wydawnictwa źródłowe, co jednak w każdym wypadku zostało przez wydawcę zaznaczone. Dużego w tym względzie wkładu pracy dokonali Wolfgang Eggert z Uniwersytetu Humboldta w Berlinie, a także córka i syn uczonego — Eberhard Tangl z Uniwersytetu w Hamburgu. Całość zebranych rozpraw, kierując się ich przynależnością tematyczną, podzielono na pięć części, z których w tomie pierwszym znalazły się studia o św. Bonifacym i wyniki badań nad dokumentem epoki karolińskiej, a w tomie drugim przyczynki do krytyki źródeł XI—XIII w., tzw. studia watykańskie oraz kilka innych o niejednolitej tematyce.

Warto na tym miejscu zwrócić uwagę przede wszystkim na *ecclesiastica* zawarte w omawianej antologii pism Michała Tangla. Wymieńmy na pierwszym miejscu studia dotyczące św. Bonifacego i Fuldy, którą to tematyką interesował się Tangl już w okresie swego pobytu w Marburgu. Mamy więc tu najpierw rozprawę *Das Todesjahr des Bonifatius*, w której, na podstawie drobiazgowej analizy przekazu dyplomatycznego, ustalił rok 754 jako datę śmierci Bonifacego. Dwie części obszernych *Studien zur Neuausgabe der Briefe des hl. Bonifatius und Lullus* zaj-

mują się krytycznym rozbiorem rękopiśmiennych przekazów listów Bonifacego, problemem ich datacji oraz dyktatu, usiłują odtworzyć idealny wykaz jego spuścizny epistolarnej na podstawie pisemnych odpowiedzi odbiorców i dawnych przekazów, wreszcie podają wyniki erudycyjnych studiów Tangla nad listami Lullusa, współpracownika i następcy Bonifacego na stolicy biskupiej w Moguncji. Trzeba tutaj podnieść, że zasługą tego uczonego był też przekład i wydanie listów Bonifacego w *Monumenta Germaniae Historica*, w pierwszym tomie serii *Epistolae selectae* (1916). Mniejsza rozprawa *Das Bistum Erfurt*, której pierwodruk ukazał się w roku 1916 w księdze pamiątkowej wydanej z okazji 70 rocznicy urodzin Alberta Haucka, zawiera interesujące rozważania nad dziejami założonego przez Bonifacego biskupstwa w Erfurcie, szczególnie z okresu jego rywalizacji z Moguncją. Dobrze się stało, że umieszczono w antologii także pracę *Bonifatiusfragen*, która podaje ostatnie słowo autora w tym przedmiocie, oraz rozprawę *Die Fuldaer Privilegienfrage*, zajmującą się przywilejem egzempcji, którym papież Zachariasz obdarzył założony przez Bonifacego klasztor w Fuldzie, w końcu rzekomym dokumentem króla Pepina, przechowywanym w Staatsarchiv w Marburgu, mającym potwierdzać egzempcję papieską.

Szereg rozpraw Tangla dotyczy *sensu stricto* spraw organizacji i funkcjonowania poszczególnych agend kancelarii papieskiej. Problematyka ta przejawiała się przez całe życie w wykładach i ćwiczeniach uniwersyteckich oraz w piśmstwie uczonego. Celowe więc było zgrupowanie wyboru tych prac w odrębnym dziale antologii. Oczywiście, nie zmieściło się w jej ramach podstawowe w tym przedmiocie dzieło Tangla *Päpstlichen Kanzleiordnungen von 1200—1500*, które ukazało się po raz pierwszy w roku 1894, a wznowione ostatnio (Scientia-Verlag, Aalen 1959), najlepiej świadczy o ciągłej aktualności i wartości wywodów autora. Otrzymaliśmy jednak kilka nie mniej interesujących przyczynków, jak: *Gregor-Register und Liber Diurnus, Die päpstlichen Register von Benedikt XII bis Gregor XI*, czy wreszcie *Deliberatio Innozenz III*, w której m. in. udowadnia, że Innocenty III, przez zwrócenie uwagi na książąt niemieckich, którym przypadła szczególna rola w wyborze króla, dał stanowczy impuls do ukształtowania się grupy elektorów (Kurfürstenkollegs). Znalazło się też tutaj studium *Das Taxwesen der päpstlichen Kanzlei vom 13. bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts* oraz rozprawa o „notach tyrońskich”, które to zagadnienie rozpracował autor także w odniesieniu do dokumentów karolińskich (*Die Tironischen Noten in den Urkunden der Karolinger*). Dzięki tym wnikliwym studiom, których wyniki zamieszczał na marginesie wielu swoich prac, stał się Tangl na terenie paleografii łacińskiej jednym z nielicznych znawców tego skomplikowanego systemu brachygraficznego. Warto jeszcze zwrócić uwagę na pracę *Gregor VII. jüdischer Herkunft?*, w której odpowiadając przecząco na postawione w tytule pytanie, wykazuje równocześnie wielką znajomość genealogii rodów rzymskich.

Rozprawy z dziedziny krytyki dokumentów epoki karolińskiej zostały w omawianym wyborze zlokalizowane oddzielnie. Prace te, oparte głównie na materiale dyplomatycznym Fuldy i Osnabrück, zajmowały naszego uczonego w latach 1897—1910. Szczególne zainteresowanie czytelnika budzi niewątpliwie obszerna rozprawa *Forschungen zu Karolinger Diplomen*, opublikowana pierwotnie w roku 1909, w założonym przez Karola Brandi i Harry Breslaua *Archiv für Urkundenforschung*, w której w sposób błyskotliwy omówił sprawę falsyfikatów biskupa Bennona II z Osnabrück, z drugiej połowy XI stulecia. Ten ostatni, sporządzający dyplomy dla Henryka IV w czasie jego walki z Grzegorzem VII, posłużył się tym wypróbowanym środkiem w długotrwałym sporze o dziesięciny, przygotowując skutecznie dla osiągnięcia celu całą serię falsyfikatów. Autor z prawdziwą

pasją tropi w tym zagadnieniu prawdę i wydobywa ją z gąszcza sprzecznych ze sobą przekazów i z mieszaniny zwalczających się ze sobą opinii badaczy. Praca ta, w której Tangl dał wyjątkowy dowód mistrzowskiego opanowania warsztatu dyplomatycznego, zasługuje z tego względu na szczególną uwagę. W tej samej części antologii zamieszczona jest rozprawa *Das Testament Fulrads von St. Denis*, dająca przykład odrębności przekazu frankońskiego dokumentu prywatnego. Dołączone w specjalnym dodatku do pierwszego tomu, składające się z sześciu tablic facsimile tego dokumentu, pozwala dodatkowo śledzić wywody autora a w pewnej mierze zweryfikować ich treść. Ponieważ testament Fulrada, opata w St. Denis oraz kapelana na dworze Pepina i Karola Wielkiego, zachował się w czterech przekazach, Tangl, przeprowadzając ich drobiazgową krytykę dyplomatyczną, doszedł do przekonania, że 2 egzemplarze są autentyczne (jeden z nich określił on mianem *Vorurkunde*), trzeci okazał się nieautentycznym odpisem klasztoru w St. Denis, a czwarty — późniejszym falsyfikatem. Niewielkie rozmiarami studium *Urkunde und Symbol*, ogłoszone po raz pierwszy drukiem w roku 1910 w *Festschrift — Heinrich Brunner zum 70. Geburtstag*, zasługuje na uwagę szczególnie z tego względu, że zawiera ostatnie wyniki studiów Tangla w dziedzinie dyplomatyki. Trudno nie zauważyć jeszcze jednej pozycji w omawianym zbiorze, a mianowicie rozprawy *Die Echtheit des österreichischen Privilegium minus*, napisanej w roku 1904 przeciw tezie Wilhelma Erbena, który uznał za falsyfikat wystawiony w roku 1156 przez Fryderyka I przywilej dla księstwa austriackiego. Nawiązuje do tej rozprawy, również zamieszczone w zbiorze, uzupełniające studium autora *Der Bericht Ottos von Freising über die Erhebung Oesterreichs zum Herzogtum*. Ogłoszona ostatnio praca Matyldy Uhlirz udowodniła, że problem *Privilegium minus* do dziś jeszcze interesuje mediewistów¹. W ostatniej części omawianej pracy zwracają uwagę dwa piękne wspomnienia pośmiertne, ogłoszone swego czasu przez Tangla ku czci jego profesorów: Engelberta Mühlbachera i Teodora von Sichel.

Fakt zasygnalizowania na tym miejscu reedycji pism Michała Tangla wydaje się dostatecznie uzasadniony. Jest rzeczą niezaprzeczną, iż dorobek naukowy tego uczonego zapewnił mu trwałe miejsce w uprawianym przez niego gatunku erudycyjnego pisarstwa historycznego. Wprawdzie w pojedynczych wypadkach dalszy postęp wiedzy historycznej spowodował, że niektóre ustalenia Tangla muszą być zrewidowane i ponownie poddane badaniom, niemniej mistrzowskie opanowanie przez niego metody naukowej, jasność argumentacji i niepowtarzalny w swym nastroju ton rozpraw pozostają wciąż cennym wzorem godnym naśladowania, zwłaszcza na terenie dyplomatyki i źródłoznawstwa. Toteż dobrze się stało, że berliński Akademie-Verlag przypomniał nam pisarstwo Michała Tangla, niemal w pięćdziesiąt rocznicę jego śmierci.

Maria Bielińska: Kancelarie i dokumenty wielkopolskie XIII wieku. Wrocław 1967. Zakł. Narod. im. Ossol. ss. 397, tabl. 11, bibliogr. s. 360—369, rés. Instytut Historii PAN.

¹ M. Uhlirz: Bemerkungen zu dem Privilegium minus für Osterreich 1156 und zu der Frage der „tres comitatus“. *Südostforschungen*. Jg. 20: 1961 s. 23 nn.